

Радзівіл?”; “*Як вы разумеете змест паняццяў “Новы свет” і “Стары свет?”*”; “*Калі знікла Вялікае Княства Літоўскае?*” і інш.

Можна прапанаваць навучэнцам практыкаванні, накіраваныя на актывізацыю работы з культуразнаўчым тэкстам: вылучэнне культурна-значнай інфармацыі, вызначэнне ключавых слоў, фонавых культурных ведаў, прэцэдэнтных імёнаў, кампрэсію тэксту, складанне яго плана, абагульненне атрыманых ведаў.

Эфектыўным будзе прапанаваць навучэнцам заданні, якія прадугледжваюць стварэнне ўласнага прадукту на матэрыяле прэцэдэнтных імёнаў, напрыклад, паведамлення “*Гісторыя Мірскага замка*”, “*ВКЛ у гісторыі Беларусі*” ці падрыхтоўку графічнай схемы “*Генеалагічнае дрэва Радзівілаў*” або творчы пераказ “*Чорная дама Нясвіжскага замка*”.

Работа над такімі заданнямі будзе, безумоўна, спрыяць развіццю творчага мыслення навучэнцаў як універсальнага спосабу ўваходжання ў свет нацыянальнай культуры, узбагачэння ўласнага культурнага ўзроўню, развіцця лінгвакультуралагічнай кампетэнтнасці. Акрамя таго, характар такіх заданняў прадугледжвае авалоданне ўніверсальнымі вучэбнымі дзеяннямі і, як вынік, фарміраванне і развіццё метапрадметных кампетэнцый. Матэрыялам для дадзенай дзейнасці можа стаць любое прэцэдэнтнае імя, значнае для нацыянальнай і сусветнай культуры.

Літаратура

1. Варанцоў, Р.І. Культурная граматынасць: амерыканская версія [Электронны рэсурс] / Р.І. Варанцоў // *Веснік Герценаўскага ўніверсітэта*. – 2009. – № 3. – Рэжым доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-gramotnost-amerikanskaya-versiya>. – Дата доступу: 25.07.2010.
2. Хадзякова, Л.А. Культуралогія падыход да выкладання рускай мовы: манаграфія / Л.А. Хадзякова. – Масква: Выд-ва МДАУ, 2012. – 291 с.
3. Шмялёў, А.Д. Найменні і аўтаномнасць імя / А.Д. Шмялёў, Т.В. Бульгіна // *Моўная канцэптуалізацыя свету (на матэрыяле рускай граматыкі)*. – Масква: Школа “Мовы рускай культуры”, 1997. – С. 425-43.
4. Hirsch, E.D., Jr. *Cultural Literacy. What every American needs know*. – N.Y., 1988.

Н.П. Даўбешка (ДУА “Гімназія № 2 г. Віцебска”)

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКЛАДАННЯ АРФАГРАФІІ Ў ШКОЛЕ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

Ключавыя словы: пісьменнасць, арфаграфія, арфаграфічная памылка, арфаграфічнае правіла, тэкст, новае слова.

Праблема навучання арфаграфічнай пісьменнасці – адна з найбольш актуальных праблем сучаснай школы і грамадства ўвогуле. Арфаграфічная пісьменнасць з’яўляецца найважнейшым складнікам адукаванага чалавека.

Валодаючы ёй, карыстальнік мовай робіць зносіны з іншымі людзьмі больш лёгкімі і зразумелымі. Яшчэ Л.У.Шчэрба заўважыў, што “калі ўсе будуць пісаць па-рознаму, то мы перастанем разумець адзін аднаго. Значыць, сэнс і каштоўнасць арфаграфіі ў яе адзінстве. Чым ідэальнейшае гэта адзінства, тым прасцейшае ўзаемаразуменне” [1, с. 57].

На жаль, сённяшнія школьнікі ў пераважнай большасці не могуць пахваліцца высокім узроўнем арфаграфічнай пісьменнасці, прычым гэта можна сказаць як у дачыненні да беларускай мовы, так і да рускай. Прычын нізкага ўзроўню можна назваць некалькі. Самая відавочная – вучні зараз мала чытаюць, таму зрокавы канал успрымання напісанага або надрукаванага слова выкарыстоўваецца слаба. На змену традыцыйнай кнізе прыйшла інтэрнэт-камунікацыя. Думаецца, што з двух спосабаў адпачынку – чытанне кніг і зносіны ў ВК – сучасны школьнік аддаць перавагу апошняму. Магчыма, у такім выбары ёсць свае станоўчыя моманты, аднак калі весці гаворку пра пісьменнасць, у тым ліку арфаграфічную, то гэта адзін вялізны мінус. У неафіцыйных стасунках карыстальнікі інтэрнэта кіруюцца прынцыпам “пішу так, як ведаю і як хачу”, а паколькі тых, хто на самай справе ведае, сярод маладых людзей нямнога, у іх ствараецца ўражанне, што якраз такое пісьмо і ёсць норма. Пры неабходнасці стварыць “афіцыйнае” выказванне па-беларуску (напрыклад, да ўрока мовы ці літаратуры) вучні звяртаюцца да тэкставых рэдактараў, правапісных праграм, інфармацыйна-даведачных парталаў у інтэрнэце, якія, канечне, могуць дапамагчы, аднак дапамагаюць не ва ўсім і не заўсёды і зусім не садзейнічаюць павышэнню ўзроўню арфаграфічнай пісьменнасці, бо ў такой працы адсутнічаюць свядомыя адносіны да авалодання правіламі правапісу.

Дык як жа ў сучасных умовах скіраваць вучнёўскую аўдыторыю да разумення таго, што ўменне правільна пісаць не менш важнае, чым уменне правільна гаварыць? Як прывіць цікавасць вучню да гэтага важнага складніка агульнай культуры чалавека? Зразумела, што ў аснове настаўніцкай працы заўсёды будуць ляжаць традыцыйныя падыходы, метады, прыёмы навучання арфаграфіі: метады моўнага аналізу і сінтэзу, што часта выкарыстоўваецца, напрыклад, пры засваенні правапісу марфем; метады запамінання, актуальны пры завучванні слоў-выключэнняў з правіл, правядзенні зрокавых дыктантаў, спісванняў і да т.п.; метады рашэння графіка-арфаграфічных задач, які, па сутнасці, з’яўляецца праблемна-пошукавым метадам і інш. Аднак творчы настаўнік здольны “асучасніць” іх, ператварыць добра вядомае ў новае. Такой цікавінкай на ўроку па вывучэнні арфаграфіі можа стаць тэкст – правільны, разумны, пазнавальны тэкст. На нашу думку, непарыўнае спалучэнне правапіснай і маўленчай падрыхтоўкі вучняў з’яўляецца адной з умоў паспяховага фарміравання правапісных уменняў.

23 ліпеня 2008 года быў прыняты, а з 1 верасня 2010 года ўступіў у дзеянне Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і

пунктуацыі”. Больш за дзесяцігоддзе грамадства карыстаецца новай рэдакцыяй “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”. У ёй захаваліся нязменнымі існуючыя правілы беларускай арфаграфіі і ўсе асноўныя правілы, што дзейнічалі з 1959 года. Мэтай аўтараў новай рэдакцыі было ўпарадкаваць, уніфікаваць іх, зняць асобныя выключэнні. Дзесяцігоддзе таму здавалася, што працэс “перавучвання”, “прывыкання” да новых момантаў у арфаграфіі будзе складаным і для настаўнікаў, і для вучняў. На справе ўсё аказалася не такім страшным. Магчыма, на працягу пераходнага перыяду пэўныя цяжкасці адчулі вучні-старшакласнікі, для якіх арфаграфічныя правілы на той час ужо ўяўлялі больш-менш стройную сістэму, аднак маладыя людзі заўсёды з’яўляюцца мабільнымі і хутчэй прымаюць новае, чым прадстаўнікі старэйшага пакалення. Тым больш што змены адбыліся ў бок спрашчэння і тычыліся ў першую чаргу правапісу запазычаных слоў. На той час карыснымі аказаліся разнастайныя міні-тэксты, якія можна было прапанаваць у выглядзе разнастайных дыктовак (папераджальных, зрокавых, праверачных, творчых, вольных) і якія былі насычаны словамі, што падлеглі гэтым зменам. Зараз, калі спецыяльна акцэнтавацца на правапісе падобных слоў няма патрэбы, бо вучні знаёмяцца з адпаведнымі правіламі яшчэ ў 5 класе, можна выкарыстаць падобныя тэксты, адаптаваўшы іх да пэўнага класа, пры паўтарэнні розных арфаграфічных тэм. А калі ўдасца падабраць ілюстрацыйны матэрыял, то арфаграфічнае правіла акажацца яшчэ і наглядным.

Параўн.: У свеце столькі цікавых, незвычайных мясцін, дзе хацелася б пабываць! Горад Нью-Ёрк з яго будынкамі-гмахамі, самы бяспечны ў свеце горад Токія, афрыканскі Кейптаўн у Афрыцы, Манчэстэр у Англіі, помнік археалогіі Стоўнхендж, возера Антарыа, рака Одэр... Пакуль што падарожнічаю там толькі ў марах. – У свеце столькі цікавых, незвычайных мясцін, дзе хацелася б пабываць! Нью-Ёрк – горад будынкаў-гмахаў: іх тут больш чым пяць з паловай тысяч. Токія – адзін з самых вялікіх (14 мільёнаў жыхароў) гарадоў у свеце і адначасова самы бяспечны. Кейптаўн – горад у Паўднёва-Афрыканскай Рэспубліцы, дзе знаходзіцца Акварыум двух акіянаў – самы вялікі ў Паўднёвым паўшар’і. За шклом вышынёй адзінаццаць тысяч метраў плаваюць больш чым 300 прадстаўнікоў Атлантычнага і Індыйскага акіянаў... Пакуль што падарожнічаю там толькі ў марах.

Зразумела, што моўны матэрыял, які абіраецца для арфаграфічнай працы, павінен адпавядаць узроставым асаблівасцям вучняў, быць для цікавым і актуальным. Напрыклад, зараз, калі дзеці зачытваюцца раманамі Джаан Роўлінг, можна было б прапанаваць пяцікласнікам наступны ўрывак: *Містар і місіс Дурслі жылі на Крушынавай вуліцы ў доме нумар чатыры і вельмі ганарыліся тым, што яны, на шчасце, абсалютна нармальныя людзі. Дурслі мелі ўсё, што хацелі, аднак у іх быў адзін сакрэт, і больш за ўсё на свеце яны баяліся, што нехта яго раскрыве. Яны б не вынеслі, калі б хто-небудзь дазнаўся пра Потэраў. Невялікі тэкст дае*

багатыя магчымасці для разважанняў: і гутарка па змесце (чаму Дурслі баяліся?), якая можа матываваць да прачытання тых, хто незнаёмы з творами, і лексічная праца (*Крушынавая вуліца, містар, місіс*), і вырашэнне арфаграфічных задач (чаму словы *містар* і *Потэр* пішуцца па-рознаму?). Заадно можна ўзгадаць імя пісьменніцы і запісаць яго па-беларуску.

Настаўніку няцяжка падрыхтаваць да ўрока тэксты, у якіх словы на пэўнае арфаграфічнае правіла можна аб'яднаць тэматычна. Напрыклад, у 5 класе, разглядаючы правапіс літар *э, о, а*, гэта можа выглядаць так: *У міжнародным лагеры я пазнаёміўся з італьянскім хлопчыкам Антонія. Ён шмат раскаваў мне пра сваю радзіму – горад Піза. Там нарадзіўся знакаміты фізік Галілеа Галілей. На развітанне сябар падарыў мне кнігу “Прыгоды Пінокія”. У старэйшых класах такой працай з цікавасцю займаюцца самі вучні. Напрыклад, у 10 класе, паўтараючы правапіс мяккага знака і апострафа, вучні атрымалі заданне аб'яднаць міні-тэкстам 5 выпадковых слоў, прапанаваных імі ж, на гэта правіла. Вось адзін з удалых, на нашу думку, прыкладаў такога спантаннага пісьма: *Інжынер Х'юстан з сям'ёй быў на адпачынку, калі пачалася эпідэмія. Вяртацца ў родны горад прыйшлося ў аб'езд усіх густанаселеных мясцін. А там эпідэмія біла ўсе рэкорды. Каб усталяваць бар'ер інфекцыі, жыхарам у найкароткі час прапанавана было зрабіць ін'екцыі. Ведаючы гэта, Х'юстан з сям'ёй прайшлі вакцынацыю, пасля чаго вырашылі пажыць за горадам, на ўзмор'і, пакуль вірус не адступіць.**

Надзвычай актуальна сёння выкарыстоўваць на ўроках беларускай мовы ў якасці дыдактычнага матэрыялу культуразнаўчыя тэксты, якія валодаюць багатым выхаваўчым патэнцыялам. Як нам здаецца, факты духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа: традыцыі, мараль, побыт, жыццёвая філасофія, каштоўнасці, нацыянальныя сімвалы і інш. – для маладога пакалення сёння набываюць новы сэнс, становяцца цікавымі. Думаецца, што каментарый або аналіз зместу такога матэрыялу вельмі часта можна спалучаць з арфаграфічнай працай. Прыклад у якасці прыкладу наступны тэкст: *Афіцыйна-сталоўкавая назва – першая страва. Нейтральная – суп. Каліс..ці ж у нас казалі “поліўка”. Так называліся ўсе супы, апрача тых, што мелі свае адметныя “імёны”: бор., капуста і г.д. Зрэшты, і поліўкі паміж сабой р..зніліся. Так, поліўка .. піва называлася граматкай, .. гусінай ці свін..ой кр..ві – чорнай поліўкай. Звычайна нам сё..ня слова “суп”, запазычан..ае пра.. нямецкую мову, пры..шло ў Літву і Беларусь толькі ў 18 стагод..зі, і на..перш яго ўжывалі пр..в..л..яваныя слаі грама..ства.*

На..даўжэй “поліўка” затрымалася ў с..лянскім асяро..ку: панскі суп тут прыжываўся ця..ка. Ды і што казаць, калі нават на мяжы 19-20 стагод..зяў с..ляне гатавалі поліўку: ..пяра закід..валі варыцца мяса .. прыправамі (у пос..ныя дні – грыбы, рыбу), потым невялікую колькас..ць мукі разв..дзілі вадой і залівалі ў гаршчок, далівалі хлебным квасам або

сыр..ваткай, бураковым ра..солам. У некаторых ра..нах у поліўку дадавалі хлебную ро..чыну. (Паводле Алеся Беллага)

Плённай на ўроках па вывучэнні арфаграфіі з’яўляецца і карэктарская праца. У якасці зыходнага пры гэтым можа выступаць самы розны моўны матэрыял, напрыклад, выбраны з друкаваных СМІ, якія ў правапісных адносінах часам паводзяць сябе надзвычай “агрэсіўна”, ігнаруючы агульнавядомыя і відавочныя правілы. Аналагічную работу можна практыкаваць і з выкарыстаннем тэкстаў, аформленых на альтэрнатыўным варыянце беларускай мовы – т.зв. тарашкевіцы. Яе можна сустрэць у друкаваным і (найчасцей) у электронным выглядзе: на многіх беларускамоўных інтэрнэт-рэсурсах класічны правапіс шырока выкарыстоўваецца ў прыватнай камунікацыі (форумы, сацыяльныя сеткі і інш.). Цікаваць у вучняў выклікае карэктарская праўка літаратурных твораў, напісаных на пачатку ХХ стагоддзя, напрыклад, вершаў Максіма Багдановіча з факсімільнага выдання зборніка “Вянок”. Дарэчы заўважыць, што згаданая вышэй тарашкевіца ў многіх выпадках якраз адлюстроўвае багдановічаўскую арфаграфію.

Надзвычай важным элементам у выпрацоўцы арфаграфічнай пільнасці з’яўляецца таксама планамерная, прадуманая слоўнікавая праца. За апошнія дзесяцігоддзі лексічны склад мовы істотна абнавіўся, у тым ліку за кошт шматлікіх запазычанняў. Можна па-рознаму да гэтага ставіцца, аднак варта прызнаць аб’ектыўнасць і бесперапыннасць гэтага працэсу. Канструктыўны падыход заключаецца ў тым, каб навучыць школьнікаў правільна ўжываць новыя словы і правільна іх пісаць. Спосабаў уключэння новай лексікі ў змест урока і ва ўжытак вучняў шмат – ад “выпадковага” ўжывання ў маўленні настаўніка да (з наступнай акцэнтацыяй на слове) мэтанакіраваных заданняў на пошук і збіранне такіх адзінак. На старонках друкаваных СМІ, у тэле- і радыёэфіры ўсё часцей выкарыстоўваюцца словы, якія не знайшлі пакуль адлюстравання ў слоўніках, аднак называюць прадметы і з’явы, што сталі неад’емнай часткай нашага жыцця: *аўтлет, баённік, варкаўт, гіраскутар, квадракоптар, кэшбэк, лаўкост, месенджар...* Часовая некадыфікаванасць такіх адзінак нярэдка выклікае арфаграфічны разнабой: *банер – банэр – банар, біткоін – біткойн, варкшоп – воркшоп, ланчбокс – ланч-бокс, сегвей – сегвэй, сіквел – сіквэл, фан-зона – фанзона, фудкорт – фуд-корт, хостэл – хостал.* Чым не матэрыял для арфаграфічных хвілінак, падчас якіх вучні не толькі ўзгадаюць правілы правапісу, але і папрактыкуюцца ва ўменні весці дыскусію на навуковую тэму? Праца з неалагізмамі павінна стаць сістэматычнай і ў ідэале скіраванай ад вучня да настаўніка, каб у саміх дзяцей з’явілася звычка фіксаваць новыя словы, звяртаць увагу на іх правапіс і прыходзіць з гэтым матэрыялам на ўрок.

Выкладанне арфаграфіі ў сучаснай школе можа і павінна ісці ў нагу з часам. Граматыка-правапісны кірунак навучання нашых падручнікаў – гэта

не дрэнна. Сучаснаму маладому чалавеку трэба быць пісьменным. Аднак вывучаць арфаграфію дзеля арфаграфіі нельга, урокі правапісу павінны забяспечваць засваенне мовы як інструмента зносін, інструмента пазнавання свету, інструмента будучай прафесійнай дзейнасці.

Літаратура

1. Щерба, Л.В. Безграмотность и её причины // Л.В. Щерба. Избранные работы по русскому языку. – М., 1957.

А.У. Казлова (ДУА “Полацкая дзяржаўная гімназія № 1 імя Францыска Скарыны”)

РОЛЯ НАСТАЎНІКА Ў РАЗВІЦЦІ ТВОРЧЫХ ЗДОЛЬНАСЦЕЙ ВУЧНЯЎ НА ЎРОКАХ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Ключавыя словы: развіццё творчасці вучняў, крэатыўныя заданні на ўроках мовы, методыка напісання сачынення.

Амерыканскі псіхолаг Абрахам Маслоу яшчэ ў 50-я гг. ХХ ст. ставіў знак роўнасці паміж паняццем *крэатыўнасць (творчыя здольнасці)* і паняццем *здаровай Асобы*, якая імкнецца да самаактуалізацыі. Калі звярнуцца да выказванняў Л. Выгоцкага і В. Сухамлінскага (“Творчасць – норма дзіцячага развіцця”, “Кожнае дзіця – паэт, і настаўніку неабходна ўвесці яго ў свет творчасці”), становіцца зразумелай першасная задача настаўніка – дапамагчы вучням актуалізаваць іх творчыя здольнасці, развіць іх. Сёння ў развіцці кампетэнтнай творчай асобы самай важнай становіцца дзейнасць настаўніка і, канечне ж, непасрэдная самастойная работа вучня.

Проста даць тэму і прапанаваць напісаць на гэтую тэму замалёўку або сачыненне – гэта проста для настаўніка, але вельмі няпроста пры такіх умовах прыходзіцца вучню, бо вельмі часта апошняму трэба доўга думаць, як гэтае заданне рэалізаваць на практыцы, а калі нічога не прыдумвае, то спісвае штосьці ў інтэрнэце або робіць работу абы-як (не так, як гэта хацеў бачыць у ідэале настаўнік).

Развіваць творчасць, а разам з гэтым і камунікатыўныя ўменні настаўнік можа, сістэмна прымяняючы пісьмовыя творчыя работы як на ўроках мовы, так і на ўроках літаратуры. Неабходна падштурхоўваць да творчасці, падтрымліваць ідэі і вынікі творчай дзейнасці.

У настаўніка павінен быць арсенал творчых заданняў і сістэма выканання іх вучнямі адпаведна ўзроставым і індывідуальным асаблівасцям (ці то гэта складанне моўных задачак, ці то ажыўленне прадмета, ці то напісанне па аналогіі ўласнага вершаказа або хайку, ці правядзенне лінгвістычнага эксперымента, ці складанне анкеты для апытання па праблеме і многае іншае).